

Anna Królikowska

Chyrowski Zakład Naukowo-Wychowawczy w "Sprawozdaniach"

Studia Paedagogica Ignatiana. Rocznik Wydziału Pedagogicznego Akademii
"Ignatianum" w Krakowie 19/2, 105-121

2016

Artykuł został opracowany do udostępnienia w internecie przez Muzeum Historii Polski w ramach prac podejmowanych na rzecz zapewnienia otwartego, powszechnego i trwałego dostępu do polskiego dorobku naukowego i kulturalnego. Artykuł jest umieszczony w kolekcji cyfrowej bazhum.muzhp.pl, gromadzącej zawartość polskich czasopism humanistycznych i społecznych.

Tekst jest udostępniony do wykorzystania w ramach
dozwolonego użytku.

Anna Królikowska
Akademia Ignatianum w Krakowie

Chyrowski Zakład Naukowo-Wychowawczy w *Sprawozdaniach*

The Scientific and Educational Department
in Chyrów (1886–1939) in the *Reports*

ABSTRAKT

Instytucją o niekwestionowanym znaczeniu dla kształcenia elit na przełomie XIX i XX wieku był Zakład Naukowo-Wychowawczy oo. Jezuitów w Chyrowie, powstały w 1886 roku. Artykuł prezentuje *Sprawozdania* jako istotne źródło do badania dziejów tego Zakładu, którego działalność zakończyła się wraz z wybuchem II wojny światowej, ale również do badania dziejów oświaty w Galicji w dobie jej autonomii oraz w II Rzeczypospolitej. Pierwsze *Sprawozdanie* ukazało się w 1894 roku i obejmowało dane dotyczące roku szkolnego 1893/94. Dysponujemy 45 sprawozdaniami rocznymi w postaci ogłoszonych drukiem zeszytów o objętości od 34 do 253 stron. Zawierają one informacje dotyczące składu grona nauczycielskiego, rozkładu nauk i książek szkolnych obowiązujących w poszczególnych klasach, tematów do wypracowań pisemnych dla poszczególnych klas, zagadnień do pisemnego egzaminu dojrzałości, zbiorów naukowych (biblioteka dla nauczycieli, biblioteka dla uczniów, wyposażenie gabinetów), ważniejszych rozporządzeń władz szkolnych, kroniki Zakładu, a także corocznej klasyfikacji uczniów.

SŁOWA KLUCZOWE

Jezuici, Chyrów, kształcenie, wychowanie, szkolnictwo średnie, źródła, sprawozdania, Galicja, II Rzeczpospolita

KEYWORDS

Jesuits, Chyrów, education, upbringing, secondary education, sources, reports, Galicja, Second Polish Republic

SPI Vol. 19, 2016/2
ISSN 2450-5358
e-ISSN 2450-5366
DOI: 10.12775/SPI.2016.2.005

ABSTRACT

The Scientific and Educational Department of the Jesuit Fathers in Chyrów, which was opened in 1886, was an institution of unquestioned importance to the education of elites at the turn of the 19th and 20th century. The article presents the *Reports* as an important source for analysing the history of the Department, the activity of which ended with the outbreak of World War II, as well as for examining the history of education in Galicia during its autonomy and in the Second Polish Republic. The first *Report* was published in 1894 and it included data related to the school year 1893/1894. We have access to 45 annual reports in the form of printed notebooks ranging from 34 to 253 pages in length. They include information concerning the members of the teaching staff, the agenda of subjects and handbooks obligatory in particular classes, the subjects of essays for each class, the issues to be learned for the written finals, scientific resources (library for the teachers, library for the students, equipment of studies), important regulations of the school's authorities, the Department's chronicle, as well as the students' grades at the end of the school year.

1. Wprowadzenie

Zakład Naukowo-Wychowawczy oo. Jezuitów w Bąkowicach pod Chyrowem rozpoczął swoją działalność w 1886 roku i prowadził ją do roku 1939 – z dwukrotną przerwą roczną, spowodowaną działaniami wojennymi w okolicy, w latach 1914/15 i 1918/19. Przez ponad 50 lat kształcił i wychowywał młodzież pochodzącą z różnych stron Polski. Jak zaznaczył obecny na obchodach 50-lecia działalności Zakładu zastępca wojewody lwowskiego, Mikołaj Kwaśniewski, „50-lecie Zakładu świadczy dowodnie o jego wysokiej użyteczności i potrzebie w społeczeństwie, bo wychowywał on w duchu polskim i katolickim młodzież z trzech zaborów, promieniejąc na całą Rzeczpospolitą; dowodem uznania zjazd tak liczny i głośny byłych wychowanków”¹. Zakład chyrowski był placówką edukacyjną prowadzoną na bardzo wysokim poziomie, oddziałującą na społeczeństwo poprzez swoich wychowanków przez wiele dziesięcioleci. Powstały prace naukowe

¹ XLIII. *Sprawozdanie Prywatnego Gimnazjum OO. Jezuitów w Bąkowicach pod Chyrowem za rok szkolny 1936/37*, Przemyśl 1937, s. 30. Na jubileusz do Chyrowa przybyło 350 byłych uczniów Zakładu.

o jego działalności², jednak istniejące źródła umożliwiają dalsze badania. Przedmiotem tego opracowania jest zaprezentowanie *Sprawozdań*, redagowanych na zakończenie roku szkolnego, jako źródła do badania dziejów edukacji galicyjskiej i okresu II RP.

2. Klasyfikacja źródeł

Istnieje wiele klasyfikacji źródeł do badania dziejów oświaty³. Benon Miśkiewicz, podejmując problematykę źródeł historycznych jako podstawy do badania, odtwarzania dziejów, odwołuje się do typologii dokonanych przez Joachima Lelewela, J. Gustawa Droysena, Ernesta Bernheima, Marcelego Handelsmana i Stanisława Kościałkowskiego. Kościałkowski podzielił źródła historyczne na dwie wielkie grupy: 1) źródła niepisane, rzeczowe, pozostałościowe; 2) źródła pisane różnych rodzajów. Do źródeł pisanych zaliczył: źródła dokumentalne albo bezpośrednie; źródła narracyjne (historiograficzne) albo pośrednie; źródła epistolarne, czyli listowe⁴. Jeśli klasyfikację tę odniesiemy do źródeł wydawanych drukiem, „pierwsza grupa obejmująca dokumenty o charakterze prawnym lub urzędowym może być zaliczona do źródeł normatywnych. Powstają one w wyniku działalności władz centralnych i terytorialnych, tak państwowych, jak i społecznych. Podawane są do publicznej wiadomości w specjalnych wydawnictwach, mających charakter periodyków, np. w dziennikach ustaw, dziennikach urzędowych, zbiorach ustaw itp.”⁵. Jak pisze Andrzej Meissner, „obok źródeł normatywnych i statystycz-

² Zob. np.: E. Kula, M. Pękowska, *Gimnazjum Chyrowskie i jego wychowankowie*, w: *Galicja i jej dziedzictwo*, t. 3: *Nauka i oświata*, red. A. Meissner, J. Wyrozumski, Rzeszów 1995; J. Niemiec, *Zakład naukowo-wychowawczy Ojców Jezuitów w Chyrowie 1886–1939*, Rzeszów – Kraków 1998; *Chyrowiacy. Słownik biograficzny wychowanków Zakładu Naukowo-Wychowawczego OO. Jezuitów w Chyrowie, 1886–1939*, opr. L. Grzebień, J. Kochanowicz, J. Niemiec, Kraków 2000.

³ Zob. np. A. Meissner, *Źródła drukowane do dziejów oświaty w Galicji*, w: *Źródła w badaniach naukowych historii edukacji*, red. W. Szulakiewicz, Toruń 2003, s. 44–45; M. Łuczewski, P. Bednarz-Łuczewska, *Analiza dokumentów zastanych*, w: *Badania jakościowe: metody i narzędzia*, red. D. Jemielniak, t. 2, Warszawa 2012, s. 165; G. Michalski, *Źródła do badań biograficznych w historii wychowania*, w: *Konteksty i metody w badaniach historyczno-pedagogicznych*, red. T. Jałmużna, I. Michalska, G. Michalski, Kraków 2004, s. 174; B. Miśkiewicz, *Wstęp do badań historycznych*, Warszawa – Poznań 1985, s. 122 i nast.

⁴ B. Miśkiewicz, *Wstęp do badań historycznych*, dz. cyt., s. 125.

⁵ A. Meissner, *Źródła drukowane do dziejów oświaty w Galicji*, dz. cyt., s. 45.

nych wyodrębnia się również źródła narracyjne. Mówią one o faktach przekazanych za pośrednictwem osób trzecich, będących jednak bezpośrednimi świadkami tych faktów. W przypadku źródeł archiwalnych są to kroniki, roczniki, wspomnienia, dzienniki, mowy itp. Do źródeł narracyjnych drukowanych zaliczamy: sprawozdania szkolne, podręczniki, opracowania metodyczne, czasopisma, dzieła pedagogiczne, projekty reform itp.⁶ W oparciu o przywołaną klasyfikację *Sprawozdania Zakładu Naukowo-Wychowawczego OO. Jezuitów w Bąkowicach pod Chyrowem* zaliczyć należy do źródeł pisanych narracyjnych.

3. Charakterystyka źródła – zawartość

Początki działalności chyrowskiego Zakładu oo. Jezuitów przypadają na okres autonomii galicyjskiej, kiedy to sprawy szkolnictwa podlegały zarządzeniom Rady Szkolnej Krajowej. Od 1875 roku Rada Szkolna Krajowa zobowiązała wszystkie szkoły średnie do ogłaszania drukiem corocznych sprawozdań z działalności szkoły⁷, które były poprzedzane rozprawą naukową jednego z profesorów⁸. Zakład chyrowski rozpoczął kształcenie w 1886 roku, a pierwsze *Sprawozdanie* ukazało się drukiem w roku 1894 i obejmowało dane dotyczące roku szkolnego 1893/94. Po ośmiu latach działalności chyrowskiego gimnazjum, a zatem po zakończeniu pełnego cyklu kształcenia w gimnazjum typu klasycznego, C.K. Ministerstwo Wyznań i Oświecenia reskryptem z dnia 16 grudnia 1893 roku (l. 27655), przyznało prywatnemu gimnazjum chyrowskiemu na okres trzech lat prawo publiczności, czyli wydawania we wszystkich ośmiu klasach świadectw mających równe znaczenie ze świadectwami zakładów państwowych, zarazem z pozwoleniem odbywania corocznie egzaminów dojrzałości⁹. Rok szkolny

⁶ A. Meissner, *Źródła drukowane do dziejów oświaty w Galicji*, dz. cyt., s. 55.

⁷ *Ustawy i rozporządzenia obowiązujące w galicyjskich szkołach średnich*, zestawili Henryk Kopcia, Lwów 1900, s. 121–123.

⁸ L. Kudła, *Średnie szkolnictwo ogólnokształcące*, w: *Szkolnictwo i oświata w Galicji 1772–1918*, red. J. Dybiec, J. Krawczyk, A. Meissner, K. Szmyd, Rzeszów 2015, s. 81. Zob. również J. Falkowska, *Dzienniki Urzędowe c.k. Rady Szkolnej Krajowej jako źródło do dziejów oświaty w Galicji*, w: *Badania historyczne w pedagogice. Konteksty źródłowe*, red. W. Szulakiewicz, Toruń 2015, s. 93.

⁹ *I. Sprawozdanie Prywatnego Gimnazjum OO. Jezuitów w Bąkowicach pod Chyrowem za rok szkolny 1894*, Przemyśl 1894, s. V. W 1899 roku Zakład

1893/94 był zatem pierwszym rokiem funkcjonowania pełnego gimnazjum chyrowskiego na prawach państwowych¹⁰. Od tego też roku dyrektor gimnazjum podlegał obowiązkowi składania opublikowanych rocznych sprawozdań do Rady Szkolnej Krajowej.

Dysponujemy 45 sprawozdaniami rocznymi w postaci ogłoszonych drukiem¹¹ zeszytów o objętości od 34 do 253 stron. Zawierają one informacje dotyczące składu grona nauczycielskiego, rozkładu nauk i książek szkolnych obowiązujących w poszczególnych klasach, tematów do wypracowań pisemnych dla poszczególnych klas, zagadnień do pisemnego egzaminu dojrzałości, zbiorów naukowych (biblioteka dla nauczycieli, biblioteka dla uczniów, wyposażenie gabinetów), ważniejszych rozporządzeń władz szkolnych, kronik Zakładu, a także wyników klasyfikacji uczniów. Większość sprawozdań poprzedzona jest artykułem naukowym jednego z nauczycieli.

Za przygotowanie sprawozdań odpowiedzialny był każdorazowy dyrektor gimnazjum. Pierwsze sprawozdanie sporządził Arnold Waszyca, który był dyrektorem gimnazjum w latach 1892/93 – 1894/95. W następnych latach funkcję dyrektora pełnili kolejno:

1895/96 – 1900/01 – Kazimierz Stefański

1901/02 – 1910/11 – Maksymilian Kohlsdorfer

W roku szkolnym 1904/05, kiedy Maksymilian Kohlsdorfer był wicerektorem Zakładu, obowiązki dyrektora pełnił Romuald Koppens.

otrzymał prawa państwowe na czas nieograniczony, aż do odwołania. Zatwierdzenie tych praw w takim samym zakresie otrzymał Zakład w czerwcu 1921 roku, po odzyskaniu niepodległości przez Polskę.

¹⁰ Od roku szkolnego 1933/34 Zakład otworzył szkołę powszechną III stopnia, która od roku 1935/36 miała sześć oddziałów. Dawne gimnazjum typu klasycznego (ośmioklasowe) zaczęło się przekształcać od roku 1933/34 w gimnazjum nowego ustroju (czteroklasowe) – w związku z reorganizacją ustroju szkolnictwa polskiego w roku 1932. Skończywszy organizację czterech klas gimnazjum nowego ustroju, w roku 1936/37 otrzymało od Kuratorium Okręgu Szkolnego Lwowskiego pismami z dnia 24 kwietnia 1937 roku (Nr II-5978/37) i z dnia 13 maja 1937 roku (Nr II-8048/37) stwierdzenie, że Zakład spełnił warunki przewidziane w ust. 1 art. 2 ustawy z 11 marca 1932 roku o prywatnych szkołach i zakładach naukowych i wychowawczych (Dz.U. R.P. Nr 33, poz. 343) i wobec tego przysługuje Zakładowi prawo otwarcia dalszego etapu szkolnictwa ogólnokształcącego nowej reformy, tj. prywatnego liceum ogólnokształcącego męskiego z wydziałami humanistycznym i matematyczno-fizycznym z początkiem roku szkolnego 1937/38. Liceum to decyzją Ministra W.R i O.P. otrzymało pełne prawa szkół państwowych.

¹¹ *Sprawozdania* były drukowane w Przemyślu, w drukarni Józefa Styfięgo.

1911/12 – 1913/14 – Jakub Krysa
 1914/15 – Maksymilian Kohlsdorfer
 1915/16 – 1919/20 Józef Sawicki

Ponieważ Józef Sawicki był równocześnie rektorem Zakładu, w tych latach obowiązki dyrektora pełnił Stanisław Pykosz.

1920/21 – 1924/25 – Józef Sas
 1925/26 – 1931/32 – Maksymilian Kohlsdorfer
 1932/33 – 1933/34 – Jan Dorda
 1934/35 – 1937/38 – Błażej Blajer
 1938/39 – Józef Kościsz

W okresie od pierwszego roku ukazywania się *Sprawozdań* do końca istnienia w Zakładzie gimnazjum, a następnie również liceum, zarządzało nim dziesięciu dyrektorów. W całym okresie działalności było ich jedenastu (w latach 1886/87 – 1891/92 – Jacek Stopka). Niektórzy z nich, jak Maksymilian Kohlsdorfer, pełnili tę funkcję kilkakrotnie.

Nauczyciele

Sprawozdania stanowią źródło wiedzy o nauczycielach i wychowawcach pracujących w chyrowskim Zakładzie. Uczyli oni przedmiotów obowiązkowych, nadobowiązkowych oraz na kursach – w gimnazjum, w klasach przygotowawczych, w szkole powszechnej oraz w liceum. W ich gronie znajdowali się w przeważającej liczbie jezuici, ale także nauczyciele świeccy, zwłaszcza w początkowych latach istnienia zakładu, kiedy to brakowało kwalifikowanych (zgodnie z wymaganiami prawa oświatowego) nauczycieli wśród jezuitów. W gronie nauczycielskim znalazły się również trzy kobiety pracujące w okresie po reformie jędrzejewiczowskiej w szkole powszechnej¹². W sumie w okresie 53-letniej działalności Zakładu pracowało w nim 353 nauczycieli. Wśród ważniejszych postaci grona nauczycielskiego można wymienić chociażby: Aleksandra Gromadzkiego, który przez 26 lat uczył w Chyrowie matematyki, fizyki, historii naturalnej, mineralogii i języka rosyjskiego. Był bardzo przez ucz-

¹² Każde sprawozdanie podaje skład grona nauczycielskiego w danym roku szkolnym, natomiast w sprawozdaniu Zakładu za rok jubileuszowy 1936/37 znajduje się lista nauczycieli w układzie alfabetycznym, którzy pracowali w Zakładzie na przestrzeni 50 lat, z podaniem ich lat pracy. Zob. *VLII Sprawozdanie Prywatnego Gimnazjum OO. Jezuitów w Bąkowicach pod Chyrowem za rok szkolny 1936/37*, Przemyśl 1937, s. 8–18.

niów lubiany i szanowany; Romualda Koppensa, który przez 42 lata uczył w klasach gimnazjalnych literatury i języka polskiego, a także łaciny i greki, budził podziw swoją elokwencją i nieprzeciętną znajomością literatury polskiej, otrzymywał najwyższe noty u wizytatorów C.K. RSK i Kuratorium. Jego fascynacją literaturą zaraziło się wielu uczniów, późniejszych poetów, pisarzy, publicystów, badaczy literatury; Leona Kapauna, nauczyciela łaciny i greki przez 37 lat, z małymi przerwami w czasie I wojny światowej. Zasłynął nie tylko z doskonałej wiedzy przekazywanej z pasją, ale również z oryginalnych metod pracy dydaktycznej. Był tytanem pracy. Miał bardzo dobre relacje z uczniami i świetne wyniki nauczania, co doceniali wizytatorzy; Ignacego Gruszczyńskiego, który przez 30 lat uczył przedmiotów ścisłych i opiekował się gabinetem fizycznym; Wiktora Hoppe, który przez 33 lata uczył języków nowożytnych – francuskiego, niemieckiego i angielskiego; Karola Krokoszyńskiego, uczącego religii, języka francuskiego, propeudeutyki filozofii i historii; Hermana Libińskiego, który niemal przez ćwierć wieku uczył historii i geografii, a oprócz tego języka niemieckiego, francuskiego, greckiego, religii i matematyki. Był nieprzeciętnym poliglotą. Z czasem poznał jeszcze język hiszpański i węgierski; Zygmunta Wojtycha, wykształconego w polskich i zagranicznych uczelniach architekta i ogrodnika, który przez 36 lat nauczał w Chyrowie rysunku, kaligrafii, prac ręcznych, geometrii wykreślnej. Jego uczniami byli znani artyści: rzeźbiarz Antoni Wiwulski i malarz Adam Styka; Aleksandra Piątkiewicz, który przez 15 lat uczył chłopców śpiewu i gry na instrumentach, dyrygował zakładową orkiestrą, pisał sztuki dla konwiktów, reżyserował. Listę wybitnych nauczycieli jezuitów, a także świeckich, można by kontynuować. *Sprawozdania* mogą posłużyć jako jedno z wielu źródeł do przygotowania słownika wszystkich nauczycieli, którzy pracowali w Chyrowie.

Niektórzy nauczyciele (jezuici) publikowali w *Sprawozdaniach* swoje artykuły naukowe. Były one umieszczane zawsze na początku publikacji, przed statystyką Zakładu. Teksty te odzwierciedlały zainteresowania autorów, ale również były reakcją na bieżące wydarzenia związane z historią powszechną, z rozwojem Zakładu, z rocznicami narodzin lub śmierci wielkich postaci kultury, a także dotyczyły kwestii wychowania oraz nauczania i uczenia się. Łącznie ukazało się 31 artykułów:

- 1) Krysa Jakub, *Krótkie zebranie ważniejszych szczegółów dotyczących rozwoju gimnazjum prywatnego OO. Jezuitów w Bąkowicach pod Chyrowem od chwili założenia w 1883 aż do początku roku szkolnego 1893/94.* (1893/94);
- 2) Koppens Romuald, *Ze studiów nad znaczeniem czasopisma „Monitor” w drugiej połowie XVIII w.* (1893/94, 1894/95);
- 3) Kohlsdorfer Maksymilian, *Friedrich Schlegels. Abhandlung: „Ueber das Studium der griechischen Poesie”.* (1895/96);
- 4) Kohlsdorfer Maksymilian, *Ueber Goethes „Leiden des jungen Werthers”.* (1896/97);
- 5) Nuckowski Jan, *Zasadniczy punkt wyjścia w badaniu filozoficznym.* (1897/98, 1998/99);
- 6) Koppens Romuald, *Anecdota Sarbieviana.* (1899/1900);
- 7) Hortyński Feliks, *Jonizacja gazów i rozkład atomu.* (1901/02);
- 8) Sas Józef, *Zaburzenia w Siedmiogrodzie i krajach wołoskich za Michała Multańskiego i jego wojna z Polską.* (1900/01);
- 9) Kohlsdorfer Maksymilian, *„Zatopiony dzwon” G. Hauptmanna a Nietzsche.* (1902/03);
- 10) Hełczyński Eugeniusz, *Zarys wstępu do filozofii religii.* (1903/04);
- 11) Gromadzki Aleksander, *Aneroidy i sposób ich badania.* (1904/05);
- 12) Gromadzki Aleksander, *Zaćmienia słońca całkowite i ich znaczenie w badaniu budowy słońca.* (1904/05);
- 13) Koppens Romuald, *Okres rzymski w twórczości poetycznej Adama Mickiewicza.* (1905/06);
- 14) Klimke Fryderyk, *Istota i zadanie światopoglądu.* (1906/07);
- 15) Nuckowski Jan, *O uczeniu się na pamięć.* (1907/08);
- 16) Kobyłecki Stanisław, *Interpretacje psychologiczne.* (1908/09);
- 17) Koppens Romuald, *Wpływ „transfiguracji” Słowackiego w r. 1842/3 na nową koncepcję bohaterstwa w „Ks. Marku” i „Śnie srebrnym Salomei”.* (1909/10);
- 18) Gromadzki Aleksander, *Zaćmienie słońca 17 kwietnia 1912 r.* (1910/11);
- 19) Sas Józef, *Konwikt chyrowski w latach 1886–1911.* (1910/11);
- 20) Sas Józef, *Pieczęcie Jezuitów w Polsce.* (1911/12);
- 21) Sas Józef, *O Skardze „największym wicbrzycielu Rzeczypospolitej”.* (1912/13);
- 22) Blajer Błażej, *Dialog Minucjusza Feliksa p.t. „Octavius”. Czas i cel tego utworu.* (1913/14);

- 23) Kohlsdorfer Maksymilian, *Gimnazjum Chyrowskie w Welebradzie*. (1914/15);
- 24) Libiński Herman, *Zakład Chyrowski w pierwszym roku wojny światowej*. (1915/16);
- 25) Nuckowski Jan, *Catalogus Diatomearum, quae in collectione Chyrowiensi asservantur. Praeparata microscopica. Primum mille*. (1916/17);
- 26) Sas Józef, *Z czasów walk ruskich na odcinku chyrowskim*. (1919/20);
- 27) Kościusz Józef, *Ogród szkolny przy gimnazjum OO. Jezuitów w Chyrowie*. (1932/33);
- 28) Poplatek Jan, *Zbiór numizmatyczny przy Zakładzie naukowo-wychowawczym OO. Jezuitów w Bąkowicach pod Chyrowem*. (1933/34);
- 29) Drzymała Kazimierz, *Działalność Jezuitów wileńskich w XVI w.* (1935/36);
- 30) Drzymała Kazimierz, *Lata szkolne i profesorskie ks. Śmigleckiego Marcina T.J.* (1937/38);
- 31) Poplatek Jan, *Dzieje kampanii polsko-ruskiej pod Chyrowem 1918–1919*. (1938/39).

Sprawozdania stanowią cenne źródło informacji o tzw. ruchu naukowym i dydaktycznym, to znaczy o rozwoju naukowym i dydaktycznym nauczycieli, o ich dokształcaniu się poprzez uczestnictwo w różnych kursach i konferencjach. W *Sprawozdaniach* podawano nazwiska nauczycieli i rodzaje aktywności, w jakich uczestniczyli dla własnego rozwoju zawodowego.

Rozkład nauk i książek szkolnych na poszczególne klasy

Sprawozdania stanowią źródło, na podstawie którego można zrekonstruować program kształcenia ze szczegółowym rozkładem przedmiotów. Poszczególne przedmioty były prezentowane na kształt dzisiejszych sylabusów: z opisem treści, liczby godzin, a także zestawem książek, z których uczono. Gimnazjum chyrowskie, ponieważ miało prawa publiczne, musiało ściśle wypełniać wymagania programowe średniej szkoły publicznej. Wprowadzało jednak pewne innowacje poprzez dodatkowe przedmioty i zajęcia.

Zbiory naukowe (biblioteka dla nauczycieli, biblioteka dla uczniów)

Do realizacji zadań związanych z procesem kształcenia służyły pomocą zbiory naukowe w postaci bibliotek oraz gabinetów wyposażonych w bogaty materiał poglądowy. W Zakładzie Naukowo-Wychowawczym w Chyrowie istniały trzy główne biblioteki:

- 1) biblioteka kolegium, zbudowana na zasobach kolegium tarnopolskiego, którego chyrowski zakład jest spadkobiercą. Zawierała ona cenne dzieła nawet z początku XIV wieku. Mieściła się ona w osobnej wielkiej sali zabezpieczonej przed ogniem. Liczyła ponad 15 000 dzieł z dziedziny teologii, filozofii, nauk historycznych, geograficznych, filologii klasycznej i nowożytnej, a także powieści. Rocznie biblioteka wzbogacała się o ok. 200 tytułów;
- 2) biblioteka profesorów, założona z chwilą otwarcia szkół w Chyrowie. Liczyła ona ok. 8 000 dzieł z zakresu historii, geografii, literatury polskiej, niemieckiej, angielskiej, filologii klasycznej i filozofii. Do biblioteki należała czytelnia profesorska, wyposażona w słowniki, encyklopedie, bieżące czasopisma o treści ogólnej. Czasopisma fachowe mieli do dyspozycji profesorowie przy swoich pracowniach. Pracownie posiadały zresztą swoje biblioteki (biblioteka Sali rysunkowej, biblioteka stenograficzna, biblioteka fotograficzna, matematyczno-fizyczna, przyrodnicza, biblioteka ogródka szkolnego, geograficzna, robót ręcznych, muzyczna wraz z wypożyczalnią nut). Zbiory tych bibliotek liczyły od 90 do 1 600 dzieł;
- 3) biblioteka uczniowska, tzn. przeznaczona tylko dla uczniów. Została ona przywieziona w całości z Tarnopola i liczyła na początku działalności Zakładu 2 334 dzieła w językach polskim, niemieckim, francuskim i rosyjskim. Zasoby miały służyć dokształcaniu się uczniów w językach obcych, a także do poszerzania, uzupełniania wiedzy szkolnej. Zbiory tej biblioteki stale były wzbogacane. Na przykład w 1926 roku liczyła ona prawie 7 500 woluminów, mimo zaginięcia wielu dzieł w czasie wojny. Biblioteka była umieszczona w salach naukowych poszczególnych klas i zarządzali nią sami uczniowie. Z czasem uległa ona reorganizacji – umieszczono wyselekcjonowane dzieła (z historii, geografii i do

nauki religii szkolnej) w osobnej sali, skatalogowano je tak, by można było prowadzić statystykę wypożyczeni.

Kolejni dyrektorzy dbali o uzupełnianie zbiorów, wdrażali zmiany dotyczące funkcjonowania i organizacji bibliotek, tak aby jak najlepiej służyły zarówno nauczycielom, jak i uczniom Zakładu¹³.

Wyposażenie gabinetów

Oprócz posiadania zasobów bibliotecznych Zakład Naukowo-Wychowawczy w Chyrowie pracował od początku swojego istnienia nad stworzeniem odpowiedniego inwentarza demonstracyjnego i pracownianego. Praca ta zaowocowała powstaniem muzeum przyrodniczego, zorganizowanego na bazie przewiezionego z Tarnopola cennego „gabinetu historii naturalnej”. Muzeum nieustannie wzbogacało swoje zbiory o okazy pochodzące z zakupów, od darczyńców, a także przywożone przez misjonarzy jezuickich pracujących w Ameryce, Afryce, Australii, a także w Indiach. Muzeum posiadało kilka działów: dział do nauki o człowieku z preparatami różnych części ciała ludzkiego lub z ich modelami, szkieletem ludzkim, tablicami anatomicznymi; dział zoologiczny wyposażony w liczne żyjące na świecie okazy ssaków, ptaków, ryb, owadów, mięczaków, robaków, jamochłonów. Oprócz zgromadzonych okazów, w tym dziale również znajdowały się preparaty anatomiczne w spirytusie, a także tablice anatomiczne i zoologiczne. Zbiory działu botanicznego zawierały zielniki, kolekcje przekrojów drzew pochodzących z różnych stron świata, różne modele kwiatów, grzybów, „flora artefacta”, zasuszone owoce egzotyczne, zbiory nasion, tablice botaniczne. Imponujący był również dział mineralogiczny zawierający ponad 2 000 minerałów, 300 skał i kopalin, ponad 600 skamielin, zbiór minerałów z wyspy Jersey, zbiór rud żelaza, próbki przetworów naftowych, tablice mineralogiczne. Muzeum zdołało przetrwać zawieruchę wojenną i w wolnej Polsce, dzięki ożywionej korespondencji z misjonarzami, wzbogaciło się o wspaniałą kolekcję (5 000) motyli nadsyłanych z całego świata. W roku szkolnym 1929/30 powstała nowa pracow-

¹³ Na temat bibliotek z Zakładzie chyrowskim, ich zasobów i organizacji zob. np. K. Konopka, *Biblioteki*, w: *Księga pamiątkowa 50-lecia Konwiktu i Gimnazjum OO. Jezuitów w Chyrowie 1886–1936*, Kraków 1936, s. 131–134.

nia biologiczna, pozostająca w bezpośredniej styczności z muzeum przyrodniczym, wyposażona w 36 jednoosobowych stolików i 9 stolików do ćwiczeń z mikroskopem. Posiadała ona oddzielną instalację elektryczną i wodociągową. Na wyposażeniu pracowni było 15 mikroskopów, w tym binokularny z dodatkowym statywem służącym do obserwacji życia w akwariach, 9 mikroskopów małych i 32 lupy ręczne i preparacyjne, okular wskazówkowy, około 400 preparatów mikroskopowych anatomii¹⁴, akwaria, terraria oraz różnorodne komplety do ćwiczeń biologicznych.

Podobną rolę wsparcia naukowego pełniły zbiory i pracownice fizyki i chemii. Ich bazę stanowiły zbiory przeniesione ze Starej Wsi. Dzięki jezuitom Hortyńskiemu i Gruszczyńskiemu, zbiory w następnych latach były uzupełniane o cenną aparaturę, jak np. wagę analityczną, aparat projekcyjny z przystosowaniem do doświadczeń z optyki, przyrządy do kalorymetrii, aparat do prawa Boyle'a i Gay-Lussaca, duży induktor Rumkorffa, wirówkę Puluja. Gruszczyński zadbał o rozbudowanie działu elektryczności. W roku szkolnym 1911/12 Sawicki wprowadził do Zakładu nowy element dydaktyczny, a mianowicie ćwiczenia uczniowskie, na początku pozalekcyjne. Wiele z tych ćwiczeń miało poziom uniwersytecki. Prowadzono nawet księgę ćwiczeń uczniowskich wykonywanych z wykorzystaniem aparatury Zakładu. W 1914 roku zakupiono lunetę Zeissa o ogniskowej 172 cm i średnicy obiektywu 11 cm. Dzięki niej możliwe było obserwowanie zjawisk astronomicznych. Od roku szkolnego 1935/36 program nowego gimnazjum wymagał zorganizowania pracowni chemicznej. Do dyspozycji pracowni fizyko-chemicznej oddano powierzchnię 370 m², którą podzielono na sześć pomieszczeń: pracownię fizyczną (105 m²), pokój przygotowawczy (22 m²), przedział akumulatorowy z ciemnią fotograficzną (15 m²), gabinet fizyki (69 m²), gabinet chemii (39 m²), pracownię chemiczną (106 m²).

Wymagania metody laboratoryjnej w nauczaniu przyrodznawstwa doprowadziły do przystosowania do nowych potrzeb zało-

¹⁴ Zob. J. Nuckowski, *Catalogus Diatomearum, quae in collectione Chyrowiensi asservantur. Praeparata microscopica. Primum mille*, w: *XXIV Sprawozdanie Zakładu Naukowo-Wychowawczego OO. Jezuitów w Bąkowicach pod Chyrowem za rok szkolny 1916/17*, Bąkowice pod Chyrowem 1917.

żonego w 1915 roku biologicznego ogrodu szkolnego¹⁵. Ogród o powierzchni ok. 1 ha podzielony był na trzy działki: biologiczny, systematyki i roślin uprawnych. Ogród stanowił wspaniałą pomoc nie tylko dydaktyczną, ale i wychowawczą. Uczniowie zdobywali wiedzę o świecie roślin, ale także umiejętność obserwacji, dzięki pracy w ogrodzie uczyli się obowiązkowości, wytrwałości, porządku, cierpliwości. Aktywność fizyczna przyczyniała się do zachowania kondycji fizycznej, często do poprawy zdrowia. Przebywanie na łonie przyrody rozwijało zmysł estetyczny. Praca w ogrodzie przyczyniała się zatem do wszechstronnego rozwoju wychowanków.

W Zakładzie chyrowskim od roku szkolnego 1933/34 istniała również pracownia geograficzna. Została ona założona jako jeden z etapów realizacji hasła „Szkoła pracy”. Kierował nią nauczyciel geografii. Nauczanie geografii systemem pracowni związane było z postulatami reformy lat 30., jednak uczniowie w Chyrowie od wielu lat brali czynny udział w pracach geograficznych. Od 1910 roku istniało nawet w Chyrowie kółko kartograficzne, które posiadało wielki stół mierniczy i odpowiedni sprzęt pomiarowy oraz kolekcję map. Nabytki poprzednich dziesięcioleci zasilły pracownię geograficzną, która systematycznie uzupełniała swoje zbiory. Uczniowie mogli realizować zainteresowania geograficzne poprzez prace nad pomiarami, niwelacją terenu pod stadion sportowy, poprzez opiekę nad stacją meteorologiczną, pomoc w uzupełnianiu zbiorów czy rysowanie map.

Pracownie zajęć praktycznych powstały w związku z wprowadzeniem przedmiotu roboty ręczne do programu szkół państwowych w 1918 roku. Wówczas program robót ręcznych obejmował prace z papieru, kartonu i tektury oraz związane z intrologatorstwem. Do tego rodzaju prac przeznaczono oddzielną pracownię z odpowiednim wyposażeniem. Reforma szkolnictwa z 1932 roku wprowadziła przedmiot „zajęcia praktyczne” do wszystkich czterech klas gimnazjalnych. W związku z tym trzeba było zapewnić pracownię, która by umożliwiała pracę w technice drzewnej, metalowej i szklarskiej. W tym celu wybrano nowe pomieszczenie,

¹⁵ Zob. J. Kościusz *Ogród szkolny przy gimnazjum OO. Jezuitów w Chyrowie*, w: *XXXIV Sprawozdanie Zakładu Naukowo-Wychowawczego OO. Jezuitów w Bąkowicach pod Chyrowem za rok szkolny 1932/33*, Chyrów 1933.

odpowiednio odizolowane od innych sal szkolnych ze względu na hałas towarzyszący zajęciom praktycznym. Na każdy rodzaj prac zaadaptowane zostało oddzielne pomieszczenie o powierzchni ok. 70 m² i wysokości 4 m, zaopatrzone w narzędzia umożliwiające pracę 30 uczniom jednocześnie.

Do edukacji estetycznej wykorzystywano gabinet sali rysunkowej. Istniał on w Zakładzie od 1895 roku, założony został przez wykształconego na paryskiej Sorbonie jezuitę Zygmunta Wojtycha. Oprócz fachowej biblioteki, Wojtych zadbał również o zgromadzenie modeli do nauki o perspektywie, o rozwoju form architektonicznych w formie płaskiej i stereometrycznej. Zgromadził również odlewy gipsowe, płaskorzeźbowe modele figuralne, głowy, popiersia, zbiory modeli martwej natury, bogaty sprzęt do rysunku (rysownice, pulpity, przyrządy miernicze itp.). Oprócz wymagań programowych (od 1910 roku rysunki zaliczono do przedmiotów obowiązkowych) Zygmunt Wojtych zorganizował osobne kursy rysunku odręcznego i technicznego. Kursy miały bardzo wysoki poziom. Uczniowie trzeciego oddziału byli w stanie wykonać rysunki techniczne z zastosowaniem do stolarstwa, ślusarstwa, a nawet budownictwa. Inspektorzy szkolni z uznaniem odnieśli się zarówno do efektów pracy dydaktycznej nauczyciela, jak i stanu urządzeń i zbiorów Sali rysunkowej, twierdząc, że żadne inne gimnazjum w Polsce takich nie posiada¹⁶.

Zakład chyrowski w ostatnich latach swojej działalności posiadał również pracownię humanistyczną, która składała się z siedmiu działów: Koła Wiedzy Religijnej, Polonistyki, Języków klasycznych, Języków obcych, Historii, Sztuki i techniki, Koła ks. P. Skargi. Każdy z działów był rozwijany przez nauczycieli danych dziedzin, którzy gromadzili odpowiednie dzieła i pomoce naukowe oraz organizowali pracę uczniów w tych obszarach. Coroczne *Sprawozdania* informowały o stanie bibliotek istniejących w Zakładzie, a także o nowych nabytkach w specjalistycznych pracowniach, w muzeum, a także w kolekcjach numizmatycznej i filatelistycznej¹⁷.

¹⁶ Por. Z. Zalewski, *Gabinet sali rysunkowej*, w: *Księga pamiątkowa 50-lecia Konwiktu i Gimnazjum OO. Jezuitów w Chyrowie 1886-1936*, Drukarnia W.L. Anczyca, Kraków 1936, s. 129.

¹⁷ Zob. J. Poplatek, *Zbiór numizmatyczny przy Zakładzie naukowo-wychowawczym OO. Jezuitów w Bąkowicach pod Chyrowem*, w: *XL i XLI Sprawozdanie*

Sprawozdania Prywatnego Gimnazjum OO. Jezuitów w Bąkowicach pod Chyrowem zawierały także spisy zagadnień do pisemnego egzaminu dojrzałości. Na ich podstawie można wnioskować pośrednio o programie kształcenia, jego poziomie, dominujących trendach w ówczesnej kulturze, problemach społecznych tamtych czasów.

Ze *Sprawozdań* można się dowiedzieć również o tym, jakie regulacje prawne powstawały w Zakładzie, wszystkie bowiem rozporządzenia władz szkolnych zostały w nich odnotowane. Wśród ważniejszych ustaw i przepisów zakładowych należy wymienić *Dzienniczek Zakładu św. Józefa w Chyrowie na rok szkolny 1886–1890*, wydany w Przemysłu w 1889 roku, *Porządek dzienny w konwiktzie chyrowskim, Przepisy uczniów kl. VIII zakładu naukowo-wychowawczego*, wydane w 1896 roku, *Ratio instituendae in Convictu Chyrovienisi SJ*, wydane w 1903 roku, a także *Ustawy i przepisy* wydawane w latach 1896, 1905, 1911, 1934, 1937. *Sprawozdania* stanowią również źródło wiedzy o ważniejszych wydarzeniach, jakie miały miejsce w Zakładzie. Dział „Kronika Zakładu” prezentował je zebrane z całego roku (np. obchody świąt religijnych i państwowych, rocznic ważnych wydarzeń z historii, koncerty orkiestry i chóru zakładowego, spektakle teatru zakładowego, imieniny rektora, dyrektora, jasełka dla miejscowej ludności, odwiedziny ważnych gości, wizytacje Zakładu, wycieczki, dni sportu, klasyfikacje publiczne itp.).

Każde roczne *Sprawozdanie* zawierało dokładne dane statystyczne dotyczące klasyfikacji uczniów. Znajdują się w nich ogólne liczby uczniów wyróżnionych, promowanych do klas wyższych, repotentów, uzyskujących poprawki czy nieklasyfikowanych. Zawierają również imienny wykaz wszystkich promowanych uczniów. Dane te pozwalają prześledzić nie tylko indywidualne kariery uczniowskie, ale również poziom poszczególnych klas, wyniki w nauczaniu w różnych okresach funkcjonowania gimnazjum. Na podstawie danych dotyczących klasyfikacji można również odtworzyć skalę odsiewu uczniów w poszczególnych latach.

Zakładu Naukowo-Wychowawczego OO. Jezuitów w Bąkowicach pod Chyrowem za rok szkolny 1933/34, Bąkowice pod Chyrowem 1934.

4. Podsumowanie

Sprawozdania Zakładu Naukowo-Wychowawczego OO. Jezuitów w Bąkovicach pod Chyrowem, jako źródło do badań oświaty i wychowania doby galicyjskiej i okresu dwudziestolecia międzywojennego, były już eksplorowane przez badaczy. Należy jednak stwierdzić, że przekazują one wiele informacji, które mogą stanowić podstawę do opracowań także innych tematów, w zależności od zainteresowań badaczy. Istnieje słownik dotyczący Chyrowiaków, natomiast brakuje pełnego opracowania biograficznego imponującego zastępu nauczycieli pracujących w Chyrowie. Korzystając ze *Sprawozdań*, można również prowadzić badania porównawcze z innymi szkołami średnimi działającymi w tamtym okresie. Prezentowane źródło może służyć także do badania znaczenia Zakładu, jego kulturowego oddziaływania na społeczność lokalną. Kilka tysięcy stron dokumentacji dotyczącej funkcjonowania Zakładu chyrowskiego może inspirować jeszcze wielu badaczy do odkrywania historii edukacji, a dzięki temu do pielęgnowania pamięci szkoły oraz wartości, które za jej pośrednictwem były propagowane. Może i dziś warto do nich wracać.

BIBLIOGRAFIA

- Chyrowiaczy. Słownik biograficzny wychowanków Zakładu Naukowo-Wychowawczego OO. Jezuitów w Chyrowie, 1886–1939*, opr. L. Grzebień, J. Kochanowicz, J. Niemiec, WSFP Ignatianum, Kraków 2000.
- Falkowska J., *Dzienniki Urzędowe c.k. Rady Szkolnej Krajowej jako źródło do dziejów oświaty w Galicji*, w: *Badania historyczne w pedagogice. Konteksty źródłowe*, red. W. Szulakiewicz, Wydawnictwo Naukowe UMK, Toruń 2015.
- Konopka K., *Biblioteki*, w: *Księga pamiątkowa 50-lecia Konwiktu i Gimnazjum OO. Jezuitów w Chyrowie 1886–1936*, Drukarnia W.L. Anczyca, Kraków 1936.
- Kudła L., *Średnie szkolnictwo ogólnokształcące*, w: *Szkolnictwo i oświata w Galicji 1772–1918*, red. J. Dybiec, J. Krawczyk, A. Meissner, K. Szmyd, Wydawnictwo Uniwersytetu Rzeszowskiego, Rzeszów 2015.
- Kula E., Pękowska M., *Gimnazjum Chyrowskie i jego wychowankowie*, w: *Galicyja i jej dziedzictwo*, t. 3: *Nauka i oświata*, red. A. Meissner, J. Wyrzumiński, Wydawnictwo WSP, Rzeszów 1995.
- Łuczewski M., Bednarz-Łuczewska P., *Analiza dokumentów zastanych*, w: *Badania jakościowe: metody i narzędzia*, red. D. Jemielniak, t. 2, Wydawnictwo Naukowe PWN, Warszawa 2012.

- Meissner A., *Źródła drukowane do dziejów oświaty w Galicji*, w: *Źródła w badaniach naukowych historii edukacji*, red. W. Szulakiewicz, Wydawnictwo UMK, Toruń 2003.
- Michalski G., *Źródła do badań biograficznych w historii wychowania*, w: *Konteksty i metody w badaniach historyczno-pedagogicznych*, red. T. Jałmużna, I. Michalska, G. Michalski, Oficyna Wydawnicza Impuls, Kraków 2004.
- Miśkiewicz B., *Wstęp do badań historycznych*, PWN, Warszawa – Poznań 1985.
- Niemiec J., *Zakład naukowo-wychowawczy Ojców Jezuitów w Chyrowie 1886–1939*, Instytut Europejskich studiów Społecznych w Rzeszowie, Wydział Filozoficzny Towarzystwa Jezusowego w Krakowie, Rzeszów – Kraków 1998.
- Sprawozdanie Prywatnego Gimnazjum OO. Jezuitów w Bąkowicach pod Chyrowem [za lata 1893/94 – 1938/39]*, nr I–XLV, Drukarnia Józefa Styfiego, Przemyśl 1894–1939.
- Ustawy i rozporządzenia obowiązujące w galicyjskich szkołach średnich*, zebrał Henryk Kopia, Nakładem Jerzego Piwockiego, Lwów 1900.

ADRES DO KORESPONDENCJI

Dr Anna Królikowska
 Akademia Ignatianum w Krakowie
 Wydział Pedagogiczny, Instytut Nauk o Wychowaniu
 anna.krolikowska@ignatianum.edu.pl